

plexným a celkovým štruktúram problematiky sujetu filmu a jeho syntetickosti a k záverečnému akordu knihy: k prezentovaniu tejto zložitosti analýzou filmu *Zväčšenina* režiséra Michelangela Antonioniho.

Mnohí môžu publikácii zazlievať príznaky dnes už archaickejšieho jazyka knihy z minulého režimu. Nie každému vyhovuje predstava umelca „s mečíkom“ v ruke a analogicky predstava zrodu umenia nie v tichej kontemplatívности, ale nevyhnutne v zápase a v boji dialektických protikladov. Kto však siahne po publikácii aj napriek týmto malým výhradám či nášmu dedičstvu, objaví suverénneho autora s obrovským všeobecným rozhlľadom, s citom pre film a zodpovednou poctivosťou, u ktorého každý krok je zdokumentovaný príkladom.

Juraj Oniščenko

Mgr. Juraj Oniščenko
Katedra estetiky FiF UK
Gondova 2
818 01 Bratislava 1
SR

DAMIÁN KOVÁČ:

Psychológiou k metanoi

Bratislava: Veda 2007, 475 s.

Začítal som sa do novej knihy nášho popredného psychológa Damiána Kováča *Psychológiou k metanoi*. Už názov knihy prezrádza, že autor sa ňou zasaďuje o určitý cieľ. Metanoia znamená zmenu, zvrät, tentokrát snahu o podstatný zvrät v myslení človeka alebo, ako čítame hneď na začiatku *Prívetu čitateľovi*, „malo by ísť o to, ako môže psychológia ako moderná jadrová veda o človeku prispieť k jeho premene; pochopiteľne, nie sama, ani nie vo všetkých úrovniach existencie človeka, ale k zmenám v osobnosti, ktorá je zodpovedná za jeho životný štýl – resp. nekvalitu jeho života“ (s. 11). Kniha hovorí predovšetkým o nekvalite života súčasného človeka a o potrebe jej nápravy a metanoia sa tu chápe ako psychický, hodnotový, svetonázorový obrat súčasného človeka k lepšiemu, pretože, ako autor často sumarizuje, jeho osobnosť je dezintegrovaná, a to po stránke intelektuálnej, vôľovej a citovej. Metanoiou osobnosti pokladá dokonca za generálnu stratégiu fungovania psychológie ako modernej vedy, lebo poslaním psychológie je práve ona. Keďže však tento obrat nemôže uskutočniť len sama psychológia, autor vyzýva na diskusiu široké spektrum odborníkov, ktorí majú k tomu čo povedať, a sám zároveň podáva návrhy na riešenie.

D. Kováč v celej knihe preukazuje kompetentnosť prijať takúto výzvu. Hoci psychológia tvorí červenú niť jeho práce, podniká exkurzie do rôznych, psychológii viac-menej príbuzných, predovšetkým humanitných vied, medzi nimi aj do filozofie, prezrádza veľkú sčítanosť a zbehlosť v ich problémoch a trendoch, v rámčekoch uvádza citáty a postrehy rôznych odborníkov, nezabúda ani na prírodovedcov, umelcov, politikov, z čoho

všetkého vidno, že problém dezintegrácie súčasného človeka dnes zamestnáva široké spektrum kultúrnych pracovníkov. Hlavný dôraz však kladie na spoločenské vedy, pretože ich pokladá za najvýznamnejší strategický nástroj na prežitie ľudstva v ohrozenom svete a súčasne aj za nádej na lepšiu budúcnosť. Ležia mu na srdci aj problémy slovenskej vedy a psychológie a veľkú časť knihy venuje odborným problémom psychológie ako takej.

Keby som chcel vymenovať všetky faktory, ktoré dezintegráciu človeka podľa D. Kováča zapríčiňujú, zabralo by to veľa miesta. Tejto problematike sa totiž venuje už desaťročia, písal a prednášal o nej doma i v zahraničí, sám organizoval stretnutia a konferencie na túto tému a jeho kniha, ako to aj hneď na začiatku uvádza, vznikla spolovice z výberu z týchto prejavov, druhú polovicu dopísal na jej doplnenie. Nahromadilo sa tu teda množstvo materiálu, miestami sa aj opakujúceho, ktorému sa nemožno v recenzii celému venovať. Ale aspoň v krátkosti. Za dezintegráciu osobností sú zodpovedné činitele globálne i parciálne, potom ich však dezintegrácia aj spôsobuje. Napríklad na rozhraní milénii sa stretávame s hladujúcimi a blahobytnými, s chudobnými a solventnými, s väčším počtom starších ľudí, než mladistvých, s otepľovaním atmosféry, s kyslými dažďami, s ekologickou krízou vôbec, s neurotoxínmi, s neustálym vývojom nových zbraní, s lokálnymi a regionálnymi vojnami, s xenofóbiou, s terorizmom, so slabým zvládaním masového výskytu chorôb, so stále sa prehlbujúcim rozkladom osobnosti, ku ktorému patrí dominancia znalostí pri absencii múdrosti, ďalej emočná asténia stojaca v protiklade k emočným excesom, vôľová abúlia protikladná extravagantným vôľovým vypätiam, a s množstvom ďalších a ďalších nepriaznivých faktorov. D. Kováč nezabúda ani na obmedzenia vo vzdelávaní, na terorizmus masmédií, na rozklad tradičnej rodiny, na všadeprítomné násilie, na alkoholizmus, sexuálny hedonizmus, ošial konzumizmu, klonovanie a mnohé ďalšie faktory.

V dôsledku toho všetkého trpí podľa autora psychika človeka, jeho osobnosť je rozpoltená, rozháraná a dochádza k rozrušeniu tradične uznávaných hodnôt, „psychologických regulátorov známych a osvedčených vývojom humanizmu“ (s. 26). Ani demokratický prerod spoločnosti po „veľkom spoločenskom tresku r. 1989“ nezvrátil trend pretrvávania dezintegrovanej osobnosti. Viac-menej negatívne zmeny sa v ostatnom čase udiali podľa autora v piatich rovinách: vo filozofii v najširšom chápaní (bezbrehý individualizmus, relativistický liberalizmus, bezvýchodiskový nihilizmus), ďalej v spoločenských systémoch 20. storočia (nacionálny a komunistický socializmus), vo výtvarných vedekotechnickej revolúcie, v celoživotnom monogamnom manželstve v európsko-americkej kultúre a vo falošnom hľadaní šťastia. Zachádza to až tak ďaleko, že podľa výsledkov jednej západnej štúdie, ktoré D. Kováč uvádza, najväčšiu šancu na prežitie majú východné kultúry, najmenšiu americká kultúra, kým európske kultúry sú v strede medzi nimi.

Autor vidí tri veľké objavy 20. storočia: rozbitie atómového jadra, odhalenie štruktúry deoxyribonukleovej kyseliny a zostrojenie počítača. Vidí, že sa poodkrylo tajomstvo dedičnosti a že veda už povážlivo zasahuje priamo do fyzického organizmu človeka, ba poukazuje aj na prípadné vedeckotechnické výtvarky neďalekej budúcnosti, o ktorých sa radovému občanovi dnes ešte ani nespomína a ktoré ho síce urobia ešte mocnejším, nie však šťastnejším. Vidí totiž aj to, že mnohé výtvarky sa dajú rovnako použiť na ľudské dobro i zlo, hoci na zlo je oveľa citlivejší, o dobre hovorí málo. Aj zlo sa globalizuje a dnes už môžeme v krátkom čase vyhubiť život na Zemi. Na vine je však sám človek,

hovorí autor ďalej, predovšetkým výrobcovia, politici, technokrati, médiá a iní činitelia, ktorí z rôznych dôvodov neriešia zlé následky tohto pokroku, upozorňujúce na seba stále katastrofickejšie. Spoločného menovateľa globálnych problémov treba hľadať v ľuďoch samých, v ich hodnotových orientáciách, ktoré sa prejavujú v praktickom konaní.

Čo navrhuje D. Kováč urobiť, aby sa dezintegrácia a morálny úpadok človeka napravili, a v akom zmysle by sa mali napraviť? Hoci otvorene neobviňuje žiadnu vedu, nesnaží sa veľmi zakryť, že má ťažšie srdce na vedeckotechnickú revolúciu, teda skôr na prírodné a technické než na spoločenské vedy, a preto vkladá do tých druhých ako do pomocných výchovných prostriedkov človeka aj svoju nádej. Sám je však nútený konštatovať, že „veda... sama osebe, a tým menej psychológia, nemá nateraz... vytvorenú stratégiu ako zvrátiť nežiaduci vývoj človeka ako osobnosti od primitívnej, adjustovanej, ku kultivovanej osobnosti v masovom meradle“ (s. 50). Preto sám len hľadá. Predkladá „v hrubých rysoch“ tri zadania: prekonať krízu hodnotových orientácií civilizovaného sveta; dôsledne realizovať nielen medzinárodne uznávané zásady stále udržateľného života na Zemi, ale aj aktívne, tvorivo zveľaďovať kvalitu života jednotlivca menších i väčších spoločenstiev; naplno rozvinúť kultiváciu osobnosti podľa osvedčených princípov humanizmu u čo najväčšieho počtu jednotlivcov.

V knihe sa najčastejšie stretávame s autorovým stanoviskom, podľa ktorého obroda sa musí diať podľa osvedčených princípov humanizmu. Dlhší čas ich však neuvádza. No keďže sám hovorí, že štúdiom kvality života sa dostal do kontextu tzv. pozitívnej psychológie, ktorá zdôrazňuje pozitívne životné hodnoty a ktoré on aj vymenúva, môžem z nich azda uviesť aspoň časť. Tak sociálna psychológia študuje témy: súcitiť, sociálna blízkosť, odpustenie a zmierovanie, vďačnosť, láska, empatia a altruizmus, morálna motivácia. Predpokladám, že autor aj tie radí k osvedčeným hodnotám, získaným vývojom humanizmu. Azda najbližšie sa k nim však dostáva v kapitole *Kultivácia osobnosti spiritualitou*, kde ich vymenúva, zase však len odvolávajúc sa na iného autora: statočnosť, spoľahlivosť, poctivosť, spravodlivosť, priateľskosť, poslušnosť. Takéto princípy správania možno podľa neho však odhaliť už u ľudí dávneho a v judaisticko-kresťanskom chápaní sa proklamujú ako cnosti. V priebehu vývoja nestratili na význame, len sa modifikovali. Stretávame sa nimi teda aj v kresťanstve, ku ktorému sa autor otvorene hlási, a to predovšetkým v práve spomenutej kapitole, no jeho pozitívny vzťah k nemu sa prejavuje v celej knihe. Nejde mu však len o kresťanstvo; ako uvádza, aj svetové náboženstvá vyznávajú v podstate rovnaké mravné hodnoty, „prastaré ukazovatele ľudského správania“, ktoré majú takto podľa autora priam archetypálny charakter. Vo všetkých – kresťanstvo, židovstvo, islam, hinduizmus – sa napríklad stretávame s rôznymi formuláciami štyroch prikázaní *Desatora*: Nezabiješ!, Nepokradneš!, Neklam!, Necudzolož! „História ľudských kultúr jednoznačne vypovedá o smerovaní prevažnej časti ľudí k posvätnu, transcendentnu, božstvu“ (s. 263). Je však samozrejmé, že hoci autor hovorí o svetových náboženstvách, najbližšie mu je kresťanstvo, ktoré sformovalo aj jeho základný pohľad na minulosť a súčasnosť.

Chcel by som sa pristiaviť pri tomto probléme. Myslím, že nemožno popierať množstvo negatívnych úkazov v súčasnej euroamerickej civilizácii, ktoré autor uvádza, ani to, že vplývajú negatívne na psychiku a celý život súčasného človeka, a že sa treba snažiť o nápravu. Nie som si však istý tým, či jeho diagnóza týchto javov je celkom správna. Hoci D. Kováč ozaj dbá na to, aby sa vyhol obviňovaniu samotných vied, najmä prírod-

ných a technických, alebo toho či onoho mysliteľa zo stavu, v akom sa nachádzame, chybu za to, čo sa stalo, nachádza v omyle človeka, ktorý nevidel správny smer do budúcnosti a odbočil, za čo teraz trpí. Ako totiž hovorí: „Hoci pre dlhý stredovek bola príznačná požiadavka asketického života ako záloha na vytúžený šťastný posmrtný život, novovek prehodil výhybku vývoja ľudstva do iného smeru. Na scénu dejín vstúpila nová ideologicko-filozofická platforma – renesancia a na ňu potom nadviazala epocha priemyselnej civilizácie. Táto favorizovala pragmatickú výkonnosť, ktorej zdroje sa hľadali v ľudskom intelektu. Prejavilo sa to v úsilí rozvíjať rozumové spôsobilosti jedincov, čo neskôr umocnil kvantitatívne rastúci školský systém. A tak došlo – podľa mňa – k jednej z najvýznamnejších zmien vo vývoji novodobého ľudstva – k masovej dezintegrácii osobnosti, ktorá postupne v druhej pol. 20. stor. nadobudla enormné rozmery a dôsledky. V priebehu doterajšieho vývoja ľudstva sa z človeka – zberateľa, lovca, poľnohospodára, výrobcu stal na rozhraní miléníí rozporuplný človek konzumný v paradoxnom protirečení s človekom biednym. Naozaj, aký epiteton by sa mal teraz pridať k často pertraktovanému výrazu homo? Nie je ním azda homo diffusus? Dezintegrácia osobnosti v historickom vývoji západoeurópskej kultúry sa vyznačuje dominanciou kognitívnych kompetencií na úkor dvoch ďalších hlavných psychických potenciálov, t. j. emócií a vôle“ (s. 453).

Slovom, čo sa stalo, nemalo sa stať, od stredoveku išla naša civilizácia v nejednej súvislosti nadol. Človek síce rozumovo vyspel, no citovo a vôľovo otupel, vyšnul sa, jeho osobnosť znerovnovážnila, dezintegrovala sa. Sme síce múdrejší, ale je otázne, či aj mravne vyspelejší a sociálne solidárnejší. „Aj napriek existencii nespočetných vedeckých a technických vymožeností, máme naozaj kvalitnejší život, sme naozaj šťastnejší?“ (s. 453). A tak je len samozrejmé, že autor napokon konštatuje, že na to, „aby sa život na Zemi mohol progresívne vyvíjať, potrebuje súčasný svet, podľa mňa, čo najviac veriacich ľudí“ (s. 254). Lebo hoci sa mnohí súčasní kresťania správajú neekologicky a antisociálne, dopúšťajú sa dvojakého hriechu: voči Stvoriteľovi i voči bližným. Mnohí to dozaista tak aj pociťujú, dodávajú už ja, a potom majú bližšie k uvedenému ekologickému správaniu, lebo majú úctu k dielu Božiemu, na ktorom spolupracujú.

Ako filozof som tiež vyzvaný na diskusiu, a preto si tu dovoľím povedať pár poznámok.

Od stredoveku sme sa vskutku začali stávať homo diffusus, človekom rozvetveným, rozptýleným, ba miestami až homo confusus, človekom zmäteným. Stredoveká teologicko-ideová jednota sa rozpadala a diferencovala, rodila sa nová kultúra a nové smery vo všetkých jej odvetviach; a čo bolo pre ňu zvlášť charakteristické, laicizovala a sekularizovala, zosvetšťovala sa, nastával odklon od nebies a snaha primknúť sa k zemi a mať niečo aj zo života na nej. Podľa môjho názoru, a povedané celkom jednoducho, stalo sa to preto, lebo nebesá tvrdošijne mlčali. Dozaista, vtedy sa vybrúsili niektoré asketické morálne cnosti, ako hovorí autor, ale treba vidieť aj celkovú stredovekú chudobu – hoci veľmi bohatí a veľmi chudobní boli aj vtedy –, choroby a nevedomosť, proti ktorým zbožnosť nepomáhala, a keď sa potom v období renesancie začali rodiť vedy, osveta, keď sa teda videla potreba kritického myslenia, bol to aj prejav svojpomocného hľadania východiska z núdze, lebo človek začal chápať, že si musí pomáhať sám. Zdôraznilo mu to potom osvietenstvo svojím známym konštatovaním, ba priam príkazom: Zbav sa autorít, postav sa na vlastné nohy, používaj vlastný rozum!

Novoveký človek hľadal a hľadá riešenia, púšťa sa najrôznejšími smermi, využíva

všetky možnosti, ktoré mu jeho myslenie a sloboda ponúkajú, potom bilancuje, hodnotí vykonané, kritizuje, odvrhuje, navrhuje nové, naráža, padá, krváca, ale aj vstáva a ide ďalej. Všetko sú to príznaky toho, že je sám, odkázaný len na seba, pričom nie je na to dostatočne vybavený a dostáva sa aj do závozov. Ale ani ten filozofický bezbrehý individualizmus, relativistický liberalizmus, bezvýchodiskový nihilizmus, filozoficky podopretý egoistický asertivizmus, ani tá nešťastná, autorom viackrát odsúdená moderna nevznikli zo zlovôle kohosi, ale v dôsledku hľadania a využívania možných ciest, bilancovania toho, čo človek mal urobiť, ale neurobil, v čom zlyhal. Áno, vznikli aj zo smútku, ba i zúfalstva nad stavom človeka, ktorý sa ocitol bez vonkajšej pomoci a nevedno prečo a začo vrhnutý do takéhoto sveta. Naporúdzi bol síce vždy starý náboženský výklad, ale ten sa neosvedčil. Autor sa síce viackrát zasaduje za filozofiu, za etiku, ba kladie ich často na čelné miesto, nehovorí však, o aké tieto disciplíny mu ide. Lebo filozofií a etík je dnes mnoho. V snahe o zmenu v osobnosti civilizovaného človeka v troch rovinách na prvé miesto kladie dokonca rovinu filozoficko-svetonázorovú, na druhé eticko-mravnostnú. Tu už hovorí, že ide o vstup ekológie do filozofického poznania. S tým možno len súhlasiť. Myslím si však, že aj v prevažnej časti iných filozofií, aj tých pesimistických, nihilistických, scientistických, pragmatistických a ďalších, ide o to, ako pomôcť človeku, zbaviť ho ilúzií a vyzbrojiť ho pre pozemský život, plný úskalí. Je to svojpomoc, sebakontrola a sebakritika človeka, aby narážal čo najmenej, sú to jeho pohľady na seba z rôznych stanovísk, aby sa videl čo najplastickejšie a mohol sa podľa toho zariadiť. Máme síce rozvetvenú antropologickú filozofiu, ale len v nepatrnej miere mizantropologickú filozofiu. Ale prečo nemať aj ju, keď aj ona nám na čosi z našej situácie poukazuje? Aj v týchto úsiliach vidím humanizmus.

Koncom stredoveku vydal sa človek tam, kam sa musel vydať, a ak dnes kráča s vedeckotechnickým pokrokom a využíva jeho prínosy, je to zase len prirodzený jav, lebo má možnosť vývoja a ťaží z neho. Veď je to jeho dielo, neveriaceho rovnako ako veriaceho. A napokon, veriacich bolo nepomerne viac. Je teda možné vidieť šancu skúsiť niečo a neskúsiť to? A dá sa predvídať, ako to o sto rokov dopadne? Mohol stredovek predvídať, aké dobro a aké zlo nám prinesie automobilizmus? No bolo možné nevytvoriť auto, keď cesta viedla aj tým smerom? Žiaľ, dobro je nevyhnutne sprevádzané aj nechceným zlom, ktoré sa vynára neskoršie než samo dobro a nemilo nás prekvapuje, takže držiaci sa dobra a rozvíjajúci ho, plodíme a násobujeme si aj zlo. Preto aj dobro vidíme často len ako zlo. Ako je dnes už známe, cesta do pekla je vydláždená aj dobrými úmyslami. Kde boli pred niekoľkými storočiami všetci tí vystríhači, ktorí sa dnes ozývajú zo všetkých strán, hoci už oprávnené? Keď F. Bacon na začiatku novoveku v *Novej Atlantide* predpovedal technické vynálezy, z ktorých mnohé sa už realizovali a dávno aj zdokonalili, ani slovom sa nezmielil o zlách, ktoré prinesú, lebo nemal o nich tušenia. A pokiaľ viem, nik ho vtedy nezahriakol. Dnes odsudzujeme Descarta za to, že nám radil stať sa pánmi a vlastníkmi prírody, ale neporadil nám to aj v duchu biblickej Genesis, prvej knihy Mojžišovej?

Takže ak človek pri svojom vykračovaní prestreľuje, stráca mieru, padá a krváca fyzicky aj psychicky, je to tiež prirodzené, lebo bytosť odkázaná len na seba, a pritom často nevediacia, kam a ako vykročiť, musí byť taká. Nielen veda, ako cituje autor iného autora, ale aj sloboda v kombinácii s nevedomosťou je dvojsečný meč. Ba veda vôbec nie, lebo ak jej ide len o pravdu, tak jej nemožno nič vyčítať, čo sám autor viackrát zdôrazňuje. No človek si svoju prebudенú slobodu, o ktorej už vie, nedá vziať, ako sme sa o tom mohli

presvedčiť po politickej stránke aj v minulom storočí na vlastnej koži niekoľkokrát. A s politickou slobodou prišli aj všetky ostatné.

Nemyslím si, že sme chorá civilizácia. Kríza človeka vždy vyššie, a to predovšetkým na najcitlivejšom mieste, v psychike, no krízy vždy boli a budú, lebo sám človek je v dôsledku svojej slobody, no aj neschopnosti plne ju využiť len na svoj prospech krízotvorný, ale našťastie aj krízoriešivý tvor. Inak by tu už nebol. Krízy patria k nemu ako voda a vzduch. Každá doba má svojich osobnostne dezintegrovaných a chorých ľudí, ale na to je, myslím, psychika človeka ako fyzicky a psychicky mnohocestnej bytosti tiež nastavená. Človek je vetrom ošľahaný a v ohni zakalený tvor.

Iste, dnešná kríza je azda zo všetkých doterajších kríz najväčšia a môžeme v mieri i vo vojne vlastnou vinou zahnúť. Človek je natoľko slobodný a špecifický tvor, že dokáže vyhubiť aj seba samého. Pre každého živočicha v prírode platí, že koľko má moci, toľko má práva. Na tejto zásade budovali ešte aj ranonovovekí filozofi ako Hobbes, Spinoza a iní, prisudzujúc toto právo aj človeku. Dnes by to už asi nehľásali. Naše prirodzené právo sa natoľko rozšírilo, že môžeme behom pár hodín zničiť život na Zemi, lebo máme na to moc. Samozrejme, že zdravý rozum a pud sebazáchovy nám v tom bráni, na druhej strane sa však nechceme, a myslím, že ani nemáme, vzdať výhod civilizačného pokroku, na ktoré máme tiež právo ako na dielo svojej práce v pote tváre. Pritom verím, že aj dnešnú krízu prežijeme. Neupadáme, len sa meníme, čo tiež patrí k nášmu údely.

Som zajedno s D. Kováčom v tom, že výchova človeka k ekologickému správaniu a k umiernenosti je nevyhnutná. Už sa aj deje. Ešte pred tridsiatimi rokmi sme sotva vedeli, čo je to ekológia, dnes to už vedia aj malé deti a v tomto smere sa podnikajú vážne kroky. Iné je to, prirodzene, s tou umiernenosťou. To je hodnota, ktorú si ťažko osvojujeme, lebo je v nej akési protirečenie medzi tým, čo dokážeme, a tým, čo si smieme z toho dovoliť. Veda a technika chrlia praktické novinky, uľahčujúce život a medziľudské kontakty, a zastaviť to všetko nie je možné. Treba v tom hľadať len tu vytúženú zlatú strednú cestu, lebo človek je bezbrehý tvor, nepoznajúci mieru. Ale zhruba ju poznáme. Dozaista, treba sa vrátiť aj k prastarým a osvedčeným hodnotám, ktoré si vytvoril človek sám a do *Desatora* ich len vložil, aby mali väčšiu účinnosť, a tradičné náboženstvo tu môže zohrať pozitívnu úlohu. Nemyslím si však, že natrvalo a v jeho tradičnej podobe. Navyše, v dôsledku laicizácie a sekularizácie svetonázoru, ktoré pokračujú, človek raz obráti svoj pohľad len na Zem či blízky vesmír ako na jedinu svoju domovinu, v ktorej bude nútený vyriešiť si problémy, s ktorými si dnes ešte nevie rady. Veriaci človek je dnes, obrazne povedané, rozpoltený medzi zemou a nebom, vie dobre, že robí mnoho z toho, čo by nemal robiť. Pokiaľ si to uvedomuje má z toho výčitky svedomia a to môže tiež prispievať k jeho dezintegrácii, hoci iste aj k integrácii.

Ale treba sa vracať len k starým, vývojom humanizmu osvedčeným hodnotám? Len dozadu? Azda sa majú vytvárať aj nové. Napríklad hrdosť človeka na jeho svojpomocné dielo, ktoré buduje od čias svojho vzniku. Doteraz vykonal svojpomocne mnoho, zachránil sa vždy sám, aj keď ho to stálo veľa obetí, čo je samozrejme, všetci tak tvoríme v malom i veľkom. A keď môže byť hrdý na svoje dielo umelec, vedec, politik, prečo nie aj človek ako taký? Prirodzene, išlo by o limitovanú hrdosť, lebo také sú všetky hodnoty, ak nemajú prerásť do svojho opaku. V rámci hrdosti by sa mohlo poukazovať na potrebu jeho sebedomia a iných, hlavu dvíhajúcich, a nielen ju skláňajúcich cností. Tieto nové

hodnoty sa aj tvoria, len sa ešte nemôžu veľmi dostať k slovu, lebo zahriakovačov je ešte stále viac.

Preto kladiem ešte väčší dôraz na výchovu človeka prostredníctvom nemilosrdných, až krvavých lekcií, ktoré mu uštedrujú jeho chyby a omyly v prírode a spoločnosti. Psychológia a všetky vedy, ktoré dnes skúmajú človeka, sú tu nevyhnutné, lebo človek si porozumie a bude sa azda vedieť vpratať do medzí len vtedy, keď spozná svoju povahu. S vážnym skúmaním seba samého však začal len v novoveku, a to zase v rámci svojpomocného úsilia. Zo starých bied, zo stredovekej biedy, chorôb a nevedomosti sa človek vytiahol sám, keď videl, že to inak nejde, a predpokladám, že to tak bude aj teraz. Nebesia mlčia ďalej a nemožno sa vrátiť tam, odkiaľ sa pre neúspech odišlo, lebo nič sa nezmenilo. Mení sa však viera, prispôsobuje sa svetu, počíta aj s vedou a nejednou modernou filozofiou, začína mať pochopenie pre „tento svet“ a v novej podobe môže vykonať ešte mnoho pozitívneho. D. Kováč, ktorý vyzýva na spiritualitu, napokon sám hovorí, že spiritualita je možná aj v ateizme a že „religiozita a spiritualita nie sú totožné potencie osobností“ (s. 376).

Náš život je lepší, pohodlnejší než kedysi, no šťastnejší asi nie sme a nikdy nebudeme. To sú dve rôzne roviny reality. Šťastie je totiž krehká, podenková záležitosť, predpokladá neexistenciu zla aspoň v tom, čo nás robí šťastnými, čo sme si vytvorili ako dobro, čo sme dosiahli, čoho sa nám dostalo. Aspoň na chvíľu, na dlhšie, pokiaľ možno naveky. No zlo sa vždy ohlásí a ho skalí. Je to večný kolotoč, a preto nie sme šťastnejší než v minulosti, lebo každá doba má svoje zlá a dobrá. Zlo však potrebujeme, bez neho by sme zhnili.

Súhlasím v mnohom s D. Kováčom a oceňujem elán, s ktorým sa pustil do práce na všenáprave, a to už v čase komunistickej „normalizácie“, keď začal svoj boj o záchranu ľudskej psychiky, aj vtedy silno deformovanej. Nenašiel vtedy porozumenie, ale nevzdal sa, robil, čo mohol, a dnes môže predložiť bilanciu svojej záslužnej činnosti. Nemôžem však súhlasiť s jeho diagnózou novoveku a čiastočne ani s návrhmi na jej terapiu. Myslím si, že by sa mal hlbšie do novoveku ponoriť, viac sa zamyslieť nad jeho príčinami, snažiť sa pochopiť aj to, čo bolo a je v ňom dobré. Jeho pohľad do budúcnosti nie je však pesimistický a jednoznačne súhlasím s jeho konštatovaním: „Sme v situácii plavcov, ktorí sa ocitli v prúde búrlivých vln... Ak sa im poddáme, hrozí nám utopenie. Ak sa ale proti nim postavíme s úmyslom premôcť ich za každú cenu, taktiež nás skôr či neskôr prevalia. No ak si vytvoríme stratégiu vychádzajúcu z poznania zákonitostí tohto vlnobitia a z kreatívnych potencialít driemajúcich v človeku, môžeme prežiť a ďalej sa rozvíjať – najprv v situácii nadnášania sa na vlnkách tohto vlnobitia a potom azda aj ako ich ovládajúci“ (s. 260). To už znie úplne pozemsky a dobovo. Obaja máme teda rovnaký cieľ, ibaže naše východiská sú iné. Naši potomkovia zistia, pokiaľ budú o nás vedieť, kto bol bližšie k pravde.

Teodor Münz

PhDr. Teodor Münz, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava I
SR